

A búcsú általános menete

Jelenleg a búcsú időtartama körülbelül 48 órát ölel fel. A múlt század elején viszont több napig is tartott, ugyanis a búcsú idejébe számolták a gyalogos zarándokutat, és a kegyhelyen is több időt töltöttek el, mint a mai látogatók. A virrasztásnak akkori-ban nagyobb szerepe volt, úgy tartották, hogy ez Istennek tetsző cselekedet, ami miatt könnyebben nyerhettek búcsút (Vajkai 1940: 57–60).

Ma a búcsút a szeptember 8-ához, Kisboldogasszony ünnepéhez közelebb eső hétvégén tartják, szombat déltől vasárnap délig tart. De a hívek közül néhány százan, illetve a kegytárgyakat árusítók is előbb érkeznek a helyszínre. Szombaton délután 3 órakor kerül sor a nagymisére, amely a zarándokok körében a legnépszerűbb, és általában a veszprémi püspök celebrálja. A mai közlekedési viszonyok mellett már megoldható, hogy családok csak egy misére látogatnak ki a kegyhelyhez, de annak végeztével már nem vesznek részt a búcsún. Az éjjeli virrasztás és keresztút végzése napjainkban is jelen van, de megfigyelésem alapján elmondható, hogy már nincs rá olyan nagy igény, mint korábban volt. Még a múlt század közepén is jellemző volt a búcsúsok völgyben való éjszakázása, akár 2-3 napon keresztül is. Tábor-tüzek mellett énekelve virrasztottak, nők és férfiak külön csoportokat alkotva (Vajkai 1940: 60).

Hivatalosan a búcsú ideje alatt, szombat déltől vasárnap délig kétóránként misét celebrálnak, általában 5-6 meghívott pap és a Csatkán szolgálatot teljesítő plébános. Éjjélkor van az utolsó szombati mise, azután a virrasztás és a keresztút következik vasárnap hajnalig. Vasárnap azután ugyanúgy folytatódnak a misék.

Szombaton este hat órakor celebrálják az úgynevezett cigánymisét, amikorra eléri a búcsú a legmagasabb látogatottsági szintet. A liturgia részei magyar és oláhci-gány nyelven egyaránt elhangzanak.

Vajkai Aurél találoan fogalmazza meg, hogy kik azok, akik a búcsúba enyhülést keresni jönnek:

„Rendszeresen ellátogatnak a különböző búcsúhelyekre idült, hosszantartó betegségekben sínylődők, mert remélik valamelyik szentkútnál szomorú sorsuk jobb-rafordulását. Eljön a búcsúba az is, akinek vállait a gond nyomja, valami megoldatlan esete van vagy a szerelem gyötri.” (Vajkai 1940: 58.) Meglátásom szerint ez ma sincs másként, lelki és testi betegségben szenvedők egyaránt látogatják a szentkutat ma is, adatközlőim számos csodás gyógyulásról számoltak be.

Ugyanakkor napjainkban a látogatók egyik fontos rétegét képezik a kuriózum-ra kíváncsi, nem zarándoklati céllal érkező turisták, akik sokszor szervezeten, csoportokban jelennek meg a búcsún.

Külön kategóriát alkot a most már szinte minden búcsúban megjelenő zarándok turista. Azonban sok esetben nehéz elkülöníteni, hogy ki az, aki zarándokként, illetve ki az, aki egyszerű turistaként jön el a kegyhelyre. Itt a zarándok és a turista

fogalmakat Korpics Márta definíciói szerint használom. Azaz a zarándok motivációja a kegyhely felkeresésére vallási, az úttól hite erősödését reméli. Míg a turista a kegyhelyet nem közvetlenül szent mivolta miatt keresi fel, hanem a szentség miatt elhíresült, turisztikai látványosságá vált zarándokhely miatt, kíváncsiságát illetve tudásvágyát csillapítandó (Korpics 2002: 71–72). Csatkán a két kategória véleményem szerint a következőképpen alakul: zarándokoknak nagy vonalakban a cigányságot tekintem, illetve kisebb számban a környékbeli nagyrészen sváb és magyar származású katolikusokat, turistaként pedig a cigányság által kialakított hangulat és a kulturális sokszínűség miatt idevonzott nem cigány származású érdeklődőket azonosítom.

Az egzotikus, még viseletben járó búcsúok hangulata vonzza a kirándulókat, szemlélődőket, amatőr és profi fotósokat egyaránt.³² A vizuális élmény, amit Csatkán tapasztalhatunk, nem csak a fotósokat, hanem filmkészítőket is megihlették, több dokumentumfilm is készült a témáról.

A búcsú szakrális elemeihez visszatérve megállapítható, hogy a részvétel egyik legfontosabb momentuma a Szentkút megközelítése, és a vízzel való bárminemű érintkezés. Sokan kis poharakkal, üvegekkel felfognak valamennyit a vízből és azt megisszák. Korábban a benne való mosdás elterjedtebb volt, de erre a kút mostani kialakítása kevésbé ad lehetőséget, bár a 2011 szeptemberére átalakított kút a jobb hozzáférhetőség érdekében készült el. Az ötven évvel ezelőtti állapotot akarták rekonstruálni, így a kút helyére egy falat húztak fel, amiből több csapon keresztül folyik a víz. A mostanra átalakított kút korábban egy talpon álló, szökőkút-szerű kút volt, amelyből több csapon keresztül folyt a víz.

A víznek főként a szem és a láb betegségeit gyógyító hatást tulajdonítottak, és ez volt az oka a benne való mosdásnak, az arcnak és a lábnak a vízbe való mártásának is (Vajkai 1940: 67). Ma már a legjellemzőbb, hogy a kút vizét palackokba, kannákba fogják fel és így a nehezebben mozgó, távolabb lévő rokonokhoz is eljut a víz, de ugyanúgy haza is elvihetik. Otthonaikban is ugyanolyan erőt tulajdonítanak neki, mint a helyszínen.³³ A kegytárgyárusok hamar rájöttek, hogy milyen jó kereseti lehetőség rejlik abban, ha a Mária-kultuszt és a víz erejét kombinálják, így a csatkai búcsú egyik jellegzetes tárgyi elemévé vált a Szűz Mária-szobor alakú műanyag palack, amiben fél liter szentkúti vizet lehet tárolni.

A víz ugyanazt a funkciót tölti be, mint az ivóvíz, de „megszentelődöttsége” révén kiemeltebb szerephez jut és ebből adódik például az a hozzá kapcsolódó hiedelem, hogy kiönteni nem szabad. Ez rávilágít a szentkúti víznek a mindennapi életben betöltött funkciójára is, amely nem csak a búcsú ideje alatt fontos, hanem az év

32 Egyre több újságfotósa van jelen az eseményen és kapja a feladatot, hogy dokumentálja a búcsút, a színes ruhaforgatag, az emberek változatos külseje és a megfoghatatlan hangulat miatt. A 2008. évi World Press Photo kiállításon a *Társadalomábrázolás, dokumentarista fotográfia* kategóriában helyezést ért el a csatkai búcsú egyik jellegzetes pillanatáról készült fotó. (Hegedűs Márta: Egyedül, 2008)

33 Szemtanúja voltam a 2008-as búcsúban, hogy egy férfi 5-10 literes kannát töltött meg a kút vizével. Az elégedetlenkedő, kútnál sorban álló emberek kérdésére, hogy hová viszi a sok vizet, a férfi azt válaszolta, hogy az édesapja sírjára.

többi szakaszában is kiemelt szerephez jut. Ugyanakkor a hétköznapiakban nyilván nem örvend akkora figyelemnek, mint a búcsú ideje alatt.

Hasonló példákkal más búcsújáráshelyek esetében is találkozunk. Manga János a hasznosi kegyhelyről írott tanulmányában részletesen kitér a búcsújáró helyeken lévő, onnan származó forrás- vagy a szentkúti víz szerepére, aminek egyértelműen gyógyító szerepet tulajdonítanak és szenteltvízként használják azt, akár a búcsú befejeződése után otthonaikban is (Manga 1962: 356).

A búcsújárás lényegi eleme volt a közösségben megtett út. Mára azonban a búcsús menetek idővel elmaradoztak, egyre inkább személyes üggyé – nem pedig közösségi történéssé – válik a búcsújárás. A közlekedés és az infrastruktúra lehetővé teszi, hogy gyorsan és egyedül is megközelíthető legyen a búcsú. A családok maguk döntenek el mikor és hogyan mennek a kegyhelyhez, a közösségi búcsújárás a környéken már nem jellemző. Ugyanakkor Csatkán fellelhetőek csoportos búcsújárók is, azonban ők főleg cigány származású, távolabbról érkező csoportok, akiket a távolság és a közös szervezés tesz egy csoporttá, nem az egy vallási közösségbe tartozás érzete.

Ezen a búcsún fontos szerepe van a kapcsolódásnak, a hétköznapiakból való kiszakadásnak, de nem csak szakrális síkon. Ezt nagyon érzékletesen reprezentálja a búcsú körül, annak környékén, a völgytől kissé északra elterülő tér, ahol a cigányok kialakítottak maguknak egy szórakozásra, evésre, ivásra megfelelő teret.³⁴ Itt a búcsúval párhuzamosan bálók, zenés-táncos estek, családi ebédek és vacsorák zajlanak. A falubeli vendéglátók, italmérők 2-3 napra kitelepülnek ide, illetve más fesztiválokon, szabadtéri programokon már látott sátras pecsenyesütőkkel és egyéb ételekkel érkező vendéglátósokkal telik meg a tér egyik fele. A búcsúra látogató cigányság nagy rendezvénysátrakat állít és zeneszékét hív az ország különböző pontjairól. A zenélés, táncolás és evés-ivás a cigányság számára mindig is hozzátartozott a búcsúhoz, de a rendezvénysátrak újfajta jelentéssel ruházzák fel ezt a szórakozásmódot. Ötven-hatvan évvel ezelőtt a szabad ég alatt töltötték az estét, autentikus cigányzenekarokkal, muzikusokkal szórakoztatták magukat, és a szabad tűzön főzték a vacsorát. Ma már nem csak az autentikus cigányzene szól, hanem a mai popzenei életben feltűnő roma származású zenészek és énekesek is megjelennek a rendezvényen. Az *Amaro Drom* című folyóirat 2006. októberi száma írja, hogy a cigányok körében híres Grofó nevű cigányzenész is fellép az az évi búcsún, de azt is megemlíti, hogy már L. L. Junior és Gáspár Laci előadóművészek is felléptek itt. A cigányság számára ezek az előadók kiemelkedő fontosságúak, hisz L. L. Junior az azóta már megszűnt zenekarával, a Fekete Vonattal cigány származású könnyűzenészként elsők között futottak be karriert. Ezek az előadók vállalják etnikai hovatartozásukat, ezzel erősítve a búcsújárók identitását is.

34 Tulajdonképpen egy darab szántóföldről van szó, ahol parkolásra, sátorozásra, a lakókocsik lera-kására van lehetőség. Emellett pedig az említett füves tér, ahol a rendezvénysátrak és egyéb fent tárgyalt sátrak és emelvények helyezkednek el.

A szokásrendszer kódjai a csatukai búcsúban

A csatukai búcsú kapcsán a rítuselemzés módszerével is fontos megvizsgálni annak egyes elemeit. A rítuselemzés alapjául Pozsony Ferenc és Niedermüller Péter tanulmányait használom fel (Pozsony 2006: 65–114, illetve Niedermüller 1981). „A nyelv – a szokásrendszer és a kutató közötti – közvetítő szerepének fontosságát bizonyítja az a tény, hogy bizonyos szokásesemények (pl. ünnepi szokások) esetében a kutatás tulajdonképpen csak annyit ismer tárgyából, amennyi abból verbalizálható, nyelvi formába önthető” – írja Niedermüller Péter tanulmányában (Niedermüller 1981: 178). Ezért is tartottam megfelelőnek az interjúkészítés módszerét a résztvevő megfigyelés módszerével ötvözni. A búcsú leírásához használt kategóriákat Pozsony Ferentől kölcsönöztem, bár nem minden általa használt kategória lelhető fel a csatukai búcsúban, néhány pedig csak igen hiányosan. Az általa használt szokásrendszer kódjai a következők: személyek, szerepek, szereplők; szövegek; akusztikus kódok; vizuális kódok; tárgyi kódok; a test; növényi jelképek; az állatok; kinezikus kódok; térhasználat; időhasználat (Pozsony 2006: 67–123). A búcsún vizsgált témaköröket ezekre a kódokra vonatkoztatva, ezeket kiegészítve vizsgáltam meg. A következőkben tehát felsorolom azokat a témaköröket, amelyeket elemeztem kutatásom során.

Személyek, szerepek, szereplők • A személyek és szerepek kapcsán Pozsony Ferenc kiemeli, hogy a „szokásokban részt vevő személyek neve, generációja, száma, állapota, kellék-rendszere, öltözete, cselekvése, ténykedése, ugyanakkor hely-, tér- és időhasználata soha nem volt véletlenszerű, mivel a szubjektumokhoz fűződő előírások mindig jól meghatározott rendszerbe szerveződtek, s ezáltal hatékonyan hozzájárultak a kívánt jelentés, cél és funkció eléréséhez, megvalósításához” (Pozsony 2006: 67). Vass Erika kifejti, hogy a búcsújárás dramatikus eseményében a jelenlévők résztvevők is egyben, és egyesek intenzívebben vállalnak részt benne, a szerepek pedig cserélődhetnek. Az esztétikai drámával ellentétben itt nincs merev határ a színpad és a nézőtér, a színész és a néző között, a szereplők többsége aktív tagja saját közösségének, nem csak figyelnek, hanem részt is vesznek az előadásban. Szerves közösséget is alkotnak, kedvtelés helyett lelki szükségletből vesznek részt ebben a rituális drámában, melynek maguk is nélkülözhetetlen elemei (Vass 2010: 54).

A csatukai búcsú esetében két fontos kategóriája van a szereplőknek, az egyik az egyházi oldal, a szervezők csoportja és a csatukai remete, másik csoport pedig a búcsún részt vevő zarándokok, akik többnyire cigány származásúak és vegyes korostályúak. Esetükben általában nagycsaládookról van szó, szervezett búcsús csoport egyre kevesebb jelenik meg a búcsúban. Ezekről munkám adott pontjain írok részletesebben.

Szövegek • Vass Erika szerint a búcsújárás rituális drámának tekinthető, mert ez egy „olyan színre vitt cselekmény és beszéd, melynek csak egyes részeihez tartozik kötött szöveg, és nagyon fontos szerepe van az éneklésnek, mimézisnek” (Vass

2010: 162). A búcsú esetében pedig az elhangzó prédikáció tekinthető ilyen szövegnek, ami minden esetben változik, mivel más celebrálja a miséket. Ezek szerves részévé válnak az eseménynek, csakúgy, mint a szentmise többi liturgikus része. Folyamatosan ismétlődnek a hétvége során, hiszen nappal óránként, kétóránként misét celebrálnak a meghívott katolikus papok és a helyi plébános. Ide tartoznak még a keresztútkor elhangzó szövegek is.

A búcsúban elhangzó szövegek egyik fontos csoportját a mise után elmondott tanúságtételek alkotják, amelyek a Székely János püspök szervezésében megvalósuló cigány nemzetiségi műsor keretében hangzanak el. Meg kell azonban említeni, hogy ezek a tanúságtevők valójában nem a búcsú résztvevőiként érkeznek, hanem kifejezetten a tanúságtéves céljából, hogy az ide látogató cigány zarándokok hitét erősítsék.

A kegyhelyen megjelenő vendégkönyv is a búcsú szövegtárát gyarapítja, mely az egyetlen, ami írott formában is megjelenik.

Akusztikus kódok • Az akusztikus kódokat elsősorban a zene képviseli, aminek két különböző típusa jellemző a búcsúban. Az egyik az egyházi zene, ami a búcsúnak általában szerves része. Ebben az esetben ez a műfaj a misék keretein belülre korlátozódik, és általában a misén résztvevők a kántor segédletével énekelik. Az utóbbi időben egy más típusú egyházi zene is megjelent a búcsújáráshelyen: a gitáros énekek. A cigány kultúra és az egyházi zene ezen a ponton kapcsolódik össze, hiszen ezeket a dalokat általában magyarul és cigányul énekelik. A keresztény könnyűzene napjainkban egyre nagyobb jelentősége lesz a cigánypasztorációban, hiszen ez az a kulturális elem, amivel közeledni tudnak a megszólítandó etnikumhoz. Povedák Kingát idézve a keresztény könnyűzene hatásáról: „Míg a keresztény könnyűzene fiatalos lendületére, vidámságára gyakran megtelnek a templomok, a korábbi korok népeinek túlságosan szigorúnak, gyászosnak titulálták.” (Povedák 2011: 35.) Az ilyen típusú zenét preferáló cigány nyelvű mise után a meghívott tanúságtéves cigány zarándokok egy rövid folklórműsort is bemutatnak, amivel külön erre az alkalomra készülnek.

A másik típusba sorolható a búcsú utáni mulatozás velejárója vagy feltétele: a cigányzene. Ez régen autentikus cigány muzsika volt, ma a legnépszerűbb cigány zenekarok jönnek zenélni, akik többnyire a mulatós műfaj legismertebb zenészei, például a Pesti Fiúk, vagy a nagy népszerűségnek örvendő, popénekesként hírnevet szerző Kozák László, azaz Kis Grofó és édesapja, idősebb Kozák László, azaz Grofó.

Verebélyi Kincső megkülönböztet zenei és nem zenei akusztikus kódokat. Utóbbihoz sorolja a különböző zajkeltéseket (harangozás, kereplés stb.) (Verebélyi 2005: 151). A csatka búcsú esetén ide sorolom a folyamatos hangzavart, amely a családok találkozásakor jelentkezik a kegyhely körül. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy sokan hangosan mondják imájukat a Mária-szobor előtt.

A zarándoklat vizuális és zenei effektusai növelik a drámaiságot. A szövegeknek ugyanakkor nincs akkora szerepük, mint az esztétikai drámákban, egyenértékűek a hallható zenével, a mozgással vagy a látvánnyal. A díszletet nemcsak a szakrális tárgyak, hanem a természet is alkotja (Vass 2010: 55).

Vizuális kódok • A vizuális kódok közé sorolhatók első sorban a színes, nagy gonddal kiválasztott ruházatok. Ezek a búcsú vizualitására is kihatnak, aminek következtében számos turista és fotós érkezik a búcsúra, illetve ez a vizualitás fogja meg a filmkészítőket is. Ugyanakkor különös hangulatot ad a búcsúnak a rengeteg égő gyertya is, melyeket a zarándokok, céljaikért, családjukért gyűjtanak meg a búcsú különböző helyszínein. Végül meg kell említeni a kegyhely felé vezető utat, amelyen bazárszerű színvilágot, fényességet áraszt a sok kegytárgy és egyéb eladó holmi. Mindez felerősödik éjszaka, amikor kiderül, hogy ezen (kegy)tárgyak egy része különböző színekben villog.

Tárgyi kódok • Talán ez a kategória a legterjedelmesebb, hiszen a búcsúnak óriási eszköztára van, rengeteg különböző tárgyat vonultat fel. A búcsú tárgyi eszköztárába két nagy csoportot különítek el. Az egyik csoportba a búcsú szakrális kellék-tárát sorolom, azon belül is elkülönítem a kegyszobrot, amit a búcsú legfontosabb tárgyának tartok, majd az apróbb tárgyakat, amelyek nem egyediek, de jelentőséggel bírnak, hisz jellemzik a búcsújárók hitét, társadalmi hovatartozását, meggyőződésüket és etnikai hovatartozásukat, illetve az általános és a búcsúbeli attitűdjüket. A másik csoportba a profánnak definiált történések tárgyi eszközeit sorolom.

Szagrális tárgyi kódok • Az alábbiakban a csatkai búcsú szagrális tárgyi kódjait tekintem át.

Kegyszobor. A búcsú legfontosabb tárgyának a kegyszobrot tekintem, ugyanis ez közvetlen kapcsolódik a remetei látomáshoz, hisz az első szobor a legenda szerint abból a fából készült, amely felett Szűz Mária megjelent és kijelölte a kápolna helyét. Ez a szobor azóta a kápolna mellékhajójában áll, a főoltáron pedig egy másik Szűzanya-szobor áll. Ezt tekintik a kegyszobornak, holott kinézetében nem ugyanolyan, mint az eredeti, tehát egy teljesen más, más, másképp néz ki, de még testtartásukban is különbség van. Viszont ennek a szobornak körülbelül 200 különböző ruhája van, tehát egy öltöztetős Mária-kegyszoborról van szó. A ruhák itt felajánlási tárgyként is funkcionálnak és nagyon sok jelentéssel bírnak, mind az egyház, mind az ajándékozók részéről.

Minden ruha különleges jelentéssel bír, és fontos szerepet játszik, hogy mióta van a kegyszobor közelében. Ugyanis, mint a többi tárgy is, a ruha is viselőjétől az érintésen alapuló mágia alapján „megszentelődik”. Így az elhasznált ruhákat sem szabad kidobni, ezeket feldarabolva kegytárgyként árusítják, vagy elajándékozzák.

Az újabb ruhákat családok hozzák búcsúkor felajánlásként. Előfordul, hogy keresztelő van a családban, olyankor sok család érzi szükségét, hogy valamilyen drága, különleges anyagból készíttessen ruhát a szobornak. De nem csak keresztelő alkalmával hoznak ruhát, hanem ok lehet egy családtag betegségből való felgyógyulása, házasságkötés, de nem ritka valamilyen családtag börtönből való szabadulásakor köszöneteképp varratott ruha sem.

Offerek, felajánlási tárgyak. A völgyet és a fentebb fekvő tisztást, akár egy folyóhoz hasonlóan, egy aszfaltút köti össze. Itt jelen van a vallás és a hétköznapi élet is egyaránt, ez a választóvonal a szakrális és a profán között. Az út a kegytárgyárusok bódéival, kis sátraival szegélyezett, ahol folyamatos vásárlásra van lehetőség. Véleményem szerint az itt található tárgyak a búcsú szellemével átítatva, nagyobb jelentőséggel bírnak, mint ahogy ez az ország bármely más pontján vásárolt tárgyak esetében van (természetesen nem búcsúkról van szó, hanem egyéb kegyhelyárusító üzletekről, standokról). Legyen itt szó gyertyákról, rózsafüzérekről, Bibliáról, képekről, szobrokról. Az általam otthon meglátogatott családok mindegyiknél kitüntetett helyen állnak ezek a tárgyak.

Vajkai Aurél részletesen tárgyalja tanulmányában az offerek, a felajánlási tárgyak és a fogadalmi tárgyak kérdését. Ezek a tárgyak nagyon széles skálán mozognak, szinte bármit lehet ennek tekinteni. A búcsús szakirodalom igen kedvelt és gyakran tárgyalt témaköre ez (Barna 1987; Bálint–Barna 1994; Barna 1997 és 2002), hiszen a szimbólumok, a zarándokok hitvilága és képzelete széles skálán tud megmutatkozni. Én a legérdekesebbnek azt vélem, hogy miképpen változik, hogyan alakul át a válaszható tárgyak halmaza. Izgalmas kérdés az is, hogy mivel kezdődött és milyen tárgyakat tesznek ma a hívők az oltárra azért, hogy Isten, vagy ez esetben Szűz Mária pártfogását a maguk oldalán érezzék. Mára ezek a tárgyak átalakultak, a 20. század igényeihez és lehetőségeihez igazodtak. Ma jelentősebbnek mondható a kegyszobor ruháinak varratása, mint egyéb felajánlási tárgyak. Néhány évvel ezelőtt egy család aranykoronát is csináltatott a kegyszobornak, melynek az értéke meghaladta az egymillió forintot. A koronát hálából csináltatták egy örömteli esemény miatt. De az is előfordult már, hogy egy család új szőnyegeket hozott a templomba, ezt téve felajánlásuk tárgyává.

A kápolnában egyre népszerűbb a hálaadó kis márványtáblák felhelyeztetése, ahogy ez más búcsújáráshelyeken és templomokban is egyre elterjedtebb.

A fogadalmi tárgyak nagy kategóriáját képezik azok a tárgyak, melyek csodás gyógyulások jeléül maradtak a kegykápolna környékén, vagy a kápolnában. Mára ezeknek a kegyhelyen semmilyen látható nyoma nincs, ami megmaradt azt a Veszprémi Püspöki Kincstárba szállították.

A Csatkára vitt ajándékok. Az általam kutatott családok és a Csatkára látogató cigánység nagy része szerint a kért és várt segítséget a Szűzanya csak akkor adja meg, ha megadják neki a kellő tiszteletet. Ez olyannyira elterjedt, hogy az óvodás gyermek is azt válaszolja kérdésekre, hogy miért megy Csatkára, mert a Szűzanyának meg kell adni a tiszteletet. A család számára természetes, hogy ezt a tiszteletet az imádság mellett, tárgyakkal, anyagi javakkal fejezik ki. Hálájukat a Szűzanya felé úgy mutatják ki, hogy minden évben visznek valami értékeset, valami kézzel foghatót. Ez lehet szőnyeg a kápolnába, ruha a kegyszoborra, vázák, virágok vagy pénzadomány az épület fenntartására. Barna Gábor ezt így fogalmazza meg: „az elnyert vagy remélt imameghallgatásokért és kegyelemért adományokat visznek.” (Barna 2002: 9.)

Ám ezek az ajándékok más funkciót is betöltenek a család szemszögéből, komoly presztízs értéket tulajdonítanak egy-egy szép holminak és igyekeznek ezzel úgy megajándékozni a Szűzanyát, hogy azt minél több ember lássa.

A Szűz Mária kegyeszobrára készített ruhák csakugyan betöltenek egy olyan funkciót is, hogy az adományozó a többiek előtt jobb színben tűnjön fel. Ezért a ruhák készítése minél drágább anyagból történik, ami szinte versennyé vált az adományozó cigány családok körében. A minél szebb anyagból, minél drágább módon elkészített ruha az adományozó presztízsét hivatott emelni.

Profán tárgyi kódok • Következőkben a búcsú profán tárgyi világát részletezem.

Ruházati kellékek. A profán tárgyi kódokhoz tartoznak első sorban a ruházati kellékek. A búcsún viselt ruhát³⁵ például már hónapokkal előtte elkészítetik vagy megvásárolják. Mivel anyagilag is fel kell készülni, több hónapig gyűjtik a pénzt az eseményre. Ennek a pénznek a nagy részét a Szentkútnál tett látogatást követő mulatságra szánják, és ott is költik el. Presztízs-kérdés, hogy ki fizet egy-egy nótáért, vagy ki hány embert hív meg italokra, milyen és mennyi ételt rak mindenki szemeláttára a családjá elé, és hogy ki milyen ruhában jelenik meg. Kétszer egymás után nem lehet ugyanabban a ruhában megjelenni, ugyanis mindenki erről beszélne, hogy még arra sincs elég pénze az illetőnek vagy a családnak, hogy a csatkaibúcsúra ruhát vegyen. A nőknél különösen fontosak ezek az előkészületek, mindenre külön időt szánnak, fodrászra, sminkre, körmökre, ruhák varratására. Hónapokig tervezik azt, hogy tökéletes, a csatkaibúcsúba illő megjelenésük legyen. Egyfajta társadalmi nyomás nehezedik rájuk, nem akarnak kilógni a sorból.

Kínosan ügyelnek arra, hogy a családban mindenki ragjához és korához illő öltözetben jelenjen meg. A szűz lányok koronát viselnek, lányok és asszonyok máskepp öltöznek, és a gyermek ruhája az anyját minősíti.

A ruházat nem csak kor és nembeli különbségeket hivatott megmutatni, hanem fontos presztízsjelölő értéke van.

Itt érdemes megjegyezni, hogy a csatkaibúcsúra eljutni egy cigány család számára igen nagy anyagi terhet jelent. Emiatt sok család nem a búcsú napján, hanem annak előtte vagy utána egy héttel látogat el a Szentkútra.

Élelmiszerek, italok. Egy jelentős tárgycsoportot képeznek az élelmiszerek és italok. A Csatkán töltött idő nagy részét az ott elköltött vacsora teszi ki, ami szintén hosszas előkészületeket igényel. A családok nagy része Csatkán eszik, még akkor is, ha otthona néhány kilométerre van a kegyhelytől. A kápolna és a kút meglátogatása után az otthonról hozott hosszú asztalokat székekkel együtt felállítják a rendezvénystrakban, vagy akinek nem jut hely benne, a parkoló autók között a szántóföldön. Majd ezt követően bőséges lakomákat tartanak.

35 Hagyományos viseletben már régóta nem jár senki a községben, a környéken amúgy is nagyon hamar kivetkőztek, nem volt jellegzetes a viseletük. Narratívájukból csodálat érezhető ki az autentikus viselettel még rendelkező asszonyok felé.

Verebélyi Kincsó az ünnepi táplálkozásnak is igen fontos jelentőséget tulajdonít. Más jellemzőkhöz hasonlóan azt vizsgálja, hogy mennyire tér el a hétköznapi-tól. Nem a felsorakoztatott ételek a legfontosabbak, hanem hogy ezeket hogyan és mi szerint válogatják ki. „Az ünnepi ételek és italok kiválasztása, az ünnepek ételkódja – a hagyomány szabta lehetőségek között – megfelel az ünnep jelentőségének. Amennyiben a hétköznapi táplálkozást a biológiai szükségletek kielégítése szempontjából elégségesnek nevezzük, akkor az ehhez képest az ünnepi irányba való eltérést, például a vasárnapi étkezést nevezhetjük bőségesnek, amitől megkülönböztethetjük a nagy ünnepek étkezéseit, ami tobzódásnak nevezhető.” (Verebélyi 2005: 130.) A csatukai búcsúhoz tartozó étkezési és italozási szokások is ezt a hedonista, tobzódó jelleget mutatják. Az ételek elő- és elkészítésének ideje is ezt erősíti meg. A háziasszonyok a szombati napot főzéssel és az ételek dekorálásával töltik, hogy sok és változatos ételt vihessen a család magával délután. Az ünnepi étel nem csak minőségben, hanem a mennyiségben is kifejeződik. Az elvárás mennyiségileg minimum hat-hét féle étel és minőségi kitétel, hogy mindben hús is kell legyen, hogy ha valaki odajön az asztalukhoz, olyan étellel kínálhassák amilyennel illik. Már évek óta azokat az ételeket készítik szívesen, amelyek otthon elkészíthetőek és hidegen is fogyaszthatóak, ilyen a sült hús, rántott hús, rántott hal, töltött hús, cigánypörkölt, fasírt, illetve a hozzájuk tartozó köretek, rizs, tészta, burgonya, kenyér, saláták és desszertnek sütemények. Nem csak az ételek, hanem annak tárolására szánt edényeknek is demonstráló, az ünnepet megerősítő szerepe van. Az estéről nem hiányozhatnak az üdítők, főleg a gyermekeknek, illetve a felnőtteknek az alkoholos italok, amiből az egész család ellátását biztosítani kell, és a sok ismerőst is illik megvendégelni. Az italmárkák is nagy jelentőséggel bírnak, presztízskérdés, hogy ki milyent és mennyit iszik, azaz mit engedhet meg magának.

Az 1940–50–60-as években inkább a tűzgyújtás és a szabad tűzön főzés volt elterjedt, amikor a cigányok szekerekkel jöttek, és a rövidebb távot is hosszabb idő alatt tudták megtenni, mint ma. A nyersanyagot hozták magukkal és a tüzeknél az asszonyok megfőzték a vacsorát. Tüzeket még ma is gyújtanak, de már nem ebben a funkcióban. Erre akkor kerül sor főleg, ha hidegebbek az éjszakák vagy esik az eső, hogy az idősebbek és a gyermekek a tűz mellett meg tudjanak melegedni, mert ők kevésbé vagy egyáltalán nem fogyasztanak alkoholt.

Pénz. A tárgyi kódok egyik profán megnyilvánulása a pénz, amely nemcsak a Csatkára hozott javak megvásárlásának kelléke, hanem a presztízsz növelésének egy nagyon hatékony módja. Éppen ez az oka annak, hogy a mulatságban minden résztvevő úgy kér nótát a zenészektől, hogy a pénzt eléjük (régén a vonóba, ma már a mikrofon állványára) teszik. Ezt a zenészek ott is hagyják, hogy a többi zeneszerető is lássa előtte járóinak példáját és ne sajnálja pénzt kedvenc nótájára. Interjúalanyaim szerint a csatukai búcsúban való mulatás komoly anyagiakkal jár, főleg annak, aki presztízisének növelésére használná ki az alkalmat. Éppen ezért fordulhat elő, hogy több cigány család nem jön el a búcsúba, mert az utána lévő mulatságot nem engedheti meg magának.

Nem vallásos jellegű búcsúfiák. De a tárgyi eszköztárban már megtalálhatóak a többnyire Kínából importált műanyag játékok, labdák is, illetve a cukorárusok és búcsúi lövöldések, körhinták és egyéb populáris szórakoztató cikkek és eszközök, amelyek ma már egyre nagyobb teret hódítanak maguknak, hisz kereslet is van rájuk. De ezek a tárgyak nem hordoznak semmiféle szakrális jelentést, pusztán szórakoztató jellegűek.

A test • A csatukai búcsú cigány zarándokaival készített interjúkból kitűnik, hogy a test megfelelő előkészítésére sem időt, sem pénzt nem sajnálnak, hogy a búcsún méltóképpen reprezentáljanak vele. Ezeknek az előkészületeknek a része a fürdés, sok esetben – főleg a nőknél – fodrász, kozmetikus meglátogatása a szépítő kezelések miatt. Sok nő különös figyelmet fordít körmeinek kidíszítésére is, mind a kezén, mind pedig a lábán, főleg abban az esetben, ha a hosszas ruha- és cipőválasztást követően egy szandált talált a legmegfelelőbb kiegészítőnek a ruházatához.

Növényi jelképek • A növények gyakran előfordulnak a szakrális életben is, így a búcsújáró helyek szokásrendszerének kódjai között is fellelhetőek. A csíksomlyói pünkösdi búcsú alkalmával a Kálvária-hegy tetején található szent berekben a zarándokok egy Jézus tenyerének nevezett növényt gyűjtöttek, ami otthon elsősorban a gyógyító funkciót töltött be. A búcsúban résztvevők ugyanott a nyírfák-ról kisebb ágakat törtek. Azokkal megérintették a somlyói Mária-kegyszobrot, így hitük szerint az ágak különleges erővel telítődtek. Az ágakból főzött teát otthon elsősorban gyógyító jellegű eljárásokban alkalmazták (Pozsony 2006: 95–96). A csatukai búcsúban az idősebbek elenyésző számban ugyan, de visznek haza faágakat szentelményként. Arról azonban, hogy ezeket otthon hogyan és mire használják fel, nem sikerült releváns információt szereznem.

Kinezikus kódok • A kinezikus kódok első nagy csoportját a gesztusok alkotják, amelyek szimbolikus jellegű mozdulatok, vagyis nem testi szükségleteket elégítenek ki, rendszerint a kommunikációs folyamatban használják őket. A csatukai búcsúban ilyennek tekintem a résztvevők egymást köszöntő mozdulatait. A kinezikus kódok kapcsán Pozsony Ferenc megemlíti, hogy az ünnepi cselekvések sorában a jól strukturált felvonulások rendszerint az események látványosságát emelték. A közösségi jellegű népszokásokban eléggé gyakori a csoportos együttjárás vagy felvonulás, melyek általában jól megszabott rendben zajlottak, pontosan meg volt határozva a résztvevők köre, sorrendje, öltözete és mozgása (Pozsony 2006: 105–107). A hagyományos értelemben vett búcsújárást, zarándoklatot is ilyen felvonulásként értelmezem. Ettől ugyan eltér a cigányok búcsújárási gyakorlata, de részben itt is érzékelhetőek a leírta.

Mint minden olyan kegyhelyen, ahol szentkút van, nagyon fontos gesztus a kúthoz való járulás gesztusa. Forgács István írásában pontosan bemutatja, hogyan zajlik ez a cigány zarándokok körében:

„Tíz-tizenkét fős társaság, férfiak, nők vegyesen. Először az idősebbek lépnek oda a kútfőhöz és merítik a vízbe tenyerüket, mossák az arcukat és hosszú, mély kortyokban isszák a vizet. Aztán a gyerekek jönnek; van, aki fel sem éri a kávét, de nyújtja a tenyerét, és az asszonyok megmossák az ő arcukat is. A férfiak némelyike kigombolja színes, mintás ingét, előbukkannak a szőrös mellkason feszülő láncok, kereszték és medálok. Katonásan szétvetik lábukat széles terpeszben, előrehajolnak, könyékig merítik karjukat a kútba, és merik a vizet az arcukra, homlokukra és a nyakukba. A víz végigfolyik a vállakon, de jut belőle a hátakra is.” (Forgács 2014: 53.)

A szentkúthoz való járulás gesztusát mutatja be tanulmányában Juhász Katalin a mátraverebélyi szentkút kapcsán, a vízből való vételezés és a rituális mosakodás rendjére vonatkozóan írja:

„Magát a mosakodást, vízivást már szóltanul, vagy imát, fohászt mormolva végzik. Eközben teljesen magukba szállnak, mintha megszűnt volna ez időre számukra a külvilág. E pillanatok múltán felengednek, s újra folytatják a beszélgetést.” (Juhász 2006: 68.)

Olyan szempontokat is említ, melyben a kúthoz járulók egymást segítik tanácsaikkal, például, hogy mindegyik csapból kell vizet vételezni, mert csak úgy hatásos. Mivel Mátraverebély is kedvelt zarándokhely a környező településen élő cigányságnak, az ő kúthoz való járulásuk is megjelenik a tanulmányban. Juhász szerint nincs nagy különbség a cigány és nem cigány etnikumú zarándokok vízvételési gesztusaiban.

„A cigányok gyakorlatilag ugyanezt csinálják a kútnál, de jóval szélesebb, látványosabb, szertartásosabb mozdulatokkal és gesztusokkal. Míg a magyaroknál elsősorban a nőké a főszerep, addig a cigányoknál a nemek aránya nagyjából ötven-ötven százalék. Még egy érdekesség, hogy a népes család mosdatását gyakran a családfő, vagyis az apa végzi.” (Juhász 2006: 71.)

Az őáltala leírt szigorú rendnek Csatkán nyoma sincs, a kút körüli élet, a búcsú többi helyszínéhez hasonlatosan hangos és zsúfolt, leginkább a családon belüli hierarchia, ami meghatározza a víz vételének sorrendjét.

Az elfojtott érzelmek kifejezésére is lehetőséget nyújtanak a rituális drámák. A feszültséget éneklésben, mozgásban, imádságban lehet kiadni, illetve a gyónás, a virrasztás a transzcendenssel való kommunikáció formáiként vannak jelen. A katarzist „gyakran sírás, kiáltás, zokogás, térdepelés, térdencsúzás, a kegykép vagy kegyszobor közelében való elhelyezkedés kíséri. Ezen cselekedetek vigaszt nyújtanak és hozzájárulnak a lélek gyógyulásához.” (Vass 2010: 55.) Ilyen jellegű megnyilvánulások Csatkán is jól megfigyelhetők.

A kápolnában való viselkedés, a szinte esdeklésszerű ima is a kinezikus kódok egyik fajtájaként fogható fel. Ugyancsak Forgács István írja:

„Az én történetemben a cigány ember feleségét azzal vádolta meg valaki, hogy megcsalta a férjét, talán nem is egyszer. Ez nagyon komoly dolog, hiszen a házasság szentsége, a hűség a nők részéről természetes kellene hogy legyen. A férj nem nagyon tett semmit a dolgok igazolására vagy cáfolatára, csak megvárta a búcsú napját Csatkán. Úgy gondolta, a szent helyen, a szent napon minden elhangzott szónak is szentnek kell lennie, ezért felkereste a kápolnát, és égre-földre esküdözve elátkozva magát és az asszonyt is. Annak igazolására, hogy szavait mennyire komolyan gondolja, s mennyire nyitott szívvel fordul Isten és a Szűz Mária felé, a bejárat előtt a földre rogyott és térden csúszva tette meg a 10-12 métert az oltárig, miközben félelmetes sírás szaggatta belülről. – Megcsaltál? Mondd meg, de komolyan, itt vagyunk az Isten előtt, most nem lehet elhallgatni az igazságot, mert nekem ugyan hazudhatsz, de a Szűz Máriának soha! Mondd meg, jaj, Isten, segíts szerencsétlen fejemen, itt vagyunk, nézd a könnyeimet, nézd, a szívemet kiteszem ide eléd, ha kéred, mondd meg, mit csináljak? Jaj, nekem, szégyen öreg fejemen, hol vagy, asszony, most meg kell mondanod, megcsaltál vagy sem? Hol vagy, ne bújj el a cigányok mögött, gyere ide azonnal! Azt mondod, hogy nem? Megkérdzem még egyszer. Szóval azt mondod, hogy nem, hallja mindenki, nézz a szemembe, hallod? Ha mégsem mondanál igazat, akkor az haljon meg, aki neked a legkedvesebb, érted, aki neked a legkedvesebb! ha viszont igazad volt végig, akkor verjen meg az Isten engem azért, amiért ilyen súlyos átkot szórok rád, csodálatosan *te merav*,³⁶ ne kímélje érte csóró, pusztulat fejemet!” (Forgács 2014: 50–51.)

Ehhez nagyon hasonló esetet ír le Pozsony Ferenc a háromszéki magyarajkú cigányok vallásos életéről szóló tanulmányában is. Megjegyzi, hogy a házasság idején, ha valamelyik házastársat hűtlenséggel, kicsapongással vagy félrelépéssel vádolják, akkor összegyűl az egész család és a szomszédság, és a veszekedő házastársakat a templomig kísérik. Odahívják a papot, és az úrasztala vagy az oltár előtt a megvádolt fél megesküszik az Isten színe előtt, hogy hűséges volt, nem csalta meg párját. „Ezt a hűségnyilatkozatot hangos zokogással, földre leborulva, megnyitott és meghasogatott ingben végzik. Megtörténik, hogy csak azt ígéri meg, hogy többet ilyen nem tesz. Ebben az esetben elmennek az ortodox, vagyis a román paphoz is. Megtörtént, hogy 80-100 kilométerre utaztak (pl. a barcasági Rozsnyóra vagy Feketealomra), hogy egy román pap előtt megesküdjenek ártatlanságukról. A falubeli lekipásztorok vallomása szerint mindkét felekezetenél évente 5-6 ilyen eset fordul elő.” (Pozsony 1993: 77–79.)

Térhasználat • „Sem a természetben, sem a posztmodern korban élő ember nem tartja homogénnek a teret, mivel azon belül megkülönböztet felértékelt, kevésbé kiemelt, szakrális, profán, családi, társadalmi, gazdasági, privát és publikus teret. Ér-

36 *Te merav* jelentése: Isten bizony, vagy haljak meg!

dekes tény, hogy a tér különböző formái (pl. privát és nyilvános) a falvak mindennapi gyakorlatában rendszerint nem is különültek el funkcionálisan oly élesen egymástól, éppen ezért nagyon gyakori az őket elválasztó határ átlépése, a privát átváltása publikusba, a profán tér gyors átminősülése szakrálissá. Egy-egy település életében rendszerint a templom, kápolna, út menti kereszt, kálvária megtemető funkcionált egyértelműen szakrális pontként.” (Pozsony 2006: 109.) A térhasználat meglehetősen szűkre szabott keretekkel rendelkezik, ugyanis a búcsú természetéből fakadóan a búcsújáráshelyhez van kötve. Így logikusan a helyszín a kegykápolna és környéke. Amit viszont fontos megjegyezni, hogy a két különböző jellegű cselekménysor (szakrális és profán) némileg elkülönül egymástól a búcsújáráshelyszínén. A völgyet és a fentebb fekvő tisztást, akár egy folyosóhoz hasonlatosan, egy aszfaltút köti össze. Itt jelen van a vallás és a hétköznapi élet is egyaránt, ez a választóvonal a szakrális és a profán között.

A térhasználatban egy kültéri és egy beltéri teret különíthetünk el. Míg a beltéri teljes egészében szakrálisnak mondható (kegykápolna belseje), addig a külsőterek között megkülönböztethetünk egy profánt és egy szentet is. Profánnak tekintem a cigányok multságának helyszínét, illetve az árusokkal teli utat. Ezzel szemben a külső szakrális tér a kegykápolna körüli részek, ahol a szentséghez kapcsolódó események, cselekvések zajlanak (szentkút, külső misék helye stb.).

Időhasználat • Az időhasználat kapcsán Pozsony Ferenc megállapítja, hogy egy adott embercsoport vagy közösség tradíciói alapvetően befolyásolhatják a szokások időhasználatát, és egyetlen rítus időpontja sem véletlen. „Az időhasználat tehát szerves, releváns része a szokásrendszernek, s a térhez hasonlóan, sokszor azzal organikusan összefonódva alapvetően meghatározza egy-egy szokásesemény jelentését.” (Pozsony 2006: 118.)

A rituális dráma hosszú időtartama és az események párhuzamossága miatt nem lehetséges minden részletét figyelemmel kíséreni, ezért a többszöri résztvevők szelektálnak a számukra fontos jelenetek közül, hogy a lényeges részletekre tudjanak összpontosítani, és a szenttel való kommunikációra is több idejük legyen. Az összpontosítást igénylő részek (mise, keresztút végzése) és a pihenők (étkezés, búcsúfia vásárlás) egymást váltva követik egymást (Vass 2010: 54–55). A csatka búcsúra se véletlenszerűen kerül sor, egy hétvégén át zajlik, minden év szeptember 8-ához, Kisboldogasszony ünnepéhez legközelebbi hétvégén. A szentmisék és a mulatozás párhuzamosan zajlanak, tehát egyidejűségről beszélhetünk a szent és a profán között. Az időhasználat kapcsán ki kell emelni azt is, hogy a cigányok korábban sokkal több időt töltöttek el a búcsú helyén, mint amennyi ideig maga szakrális esemény tartott. Sokkal korábban érkeztek meg a helyre, és később is távoztak. A mai felgyorsult világban azonban az ott töltött idő lecsökkent.